

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Соціологічний факультет
кафедра політичної соціології

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної
роботи Антон ПАНТЕЛЕЙМОНОВ

2021 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ

рівень вищої освіти **перший (бакалаврський)**
галузь знань **05 Соціальні та поведінкові науки**
спеціальність **054 Соціологія**
освітня програма **Соціально-політичні та маркетингові дослідження**
вид дисципліни **за вибором**
факультет **Соціологічний**

2021 / 2022 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою соціологічного факультету

« 30 » серпня 2021 року, протокол № 10

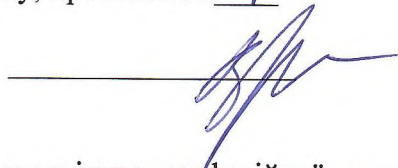
РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

Нікулін В'ячеслав Сергійович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політичної соціології.

Програму схвалено на засіданні кафедри політичної соціології

« 27 » серпня 2021 року, протокол № 1

В. о. завідувача кафедри

В'ячеслав НІКУЛІН

Програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми «Соціально-політичні та маркетингові дослідження»

Гарант освітньої програми

Олена МУРАДЯН

Програму погоджено науково-методичною комісією соціологічного факультету

« 24 » серпня 2021 року, протокол № 1

Голова науково-методичної комісії

Юлія СОРОКА

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни “Сучасні політичні практики” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 054 Соціологія

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни: формування у студентів розуміння усталених форм політичної взаємодії та їхнього впливу на політичний процес, оволодіння знанням про теоретико-методологічні підходи до аналізу реальних практик у політиці, про основні поняття, що описують різні прояви неформальних політичних відносин у сучасному суспільстві, розвиток навичок емпіричних досліджень сучасних політичних практик..

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни полягають у формуванні таких програмних компетенцій ОПП «Соціально-політичні та маркетингові дослідження»:

1. ЗК 9 Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.
2. ЗК 14 Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.
3. ФК 1 Здатність застосовувати соціологічні поняття, концепції та теорії для інтерпретації соціальних явищ і процесів.
4. ФК 2 Розуміння базових закономірностей взаємодії індивідів, соціальних груп, спільнот та суспільств.
5. ФК 3 Розуміння соціальних процесів, трендів, можливостей і викликів соціальних змін в Україні та світі.
6. ФК 4 Здатність зіставити результати різних соціологічних досліджень.
7. ФК 7 Здатність застосувати соціологічний дослідницький інструментарій.
8. ФК 8 Здатність знайти соціальні дані у відкритому доступі, здійснити їх змістовне структурування й узагальнення.

1.3. Кількість кредитів **4**

1.4. Загальна кількість годин **120**

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
За вибором	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
4-й	4-й
Семестр	
8-й	8-й
Лекції	
30 год.	10 год.
Практичні, семінарські заняття	
30 год.	10 год.
Лабораторні заняття	
год.	год.
Самостійна робота	
60 год.	100 год.
У тому числі індивідуальні завдання	
15 год. (за рахунок самостійної роботи)	

1.6. Заплановані результати навчання

У результаті вивчення даного курсу здобувач вищої освіти має досягнути наступні програмні результати навчання ОПП «Соціально-політичні та маркетингові дослідження»:

1. ПРН 1 Давати визначення соціологічних понять і застосовувати соціологічні поняття, концепції та теорії для пояснення практичних ситуацій.
2. ПРН 3 Описувати та застосовувати базові критерії науковості та об'єктивності досліджень.
3. ПРН 4 Формулювати дослідницькі запитання та конкретизувати мету дослідження.
4. ПРН 11 Узагальнювати та зіставляти результати різних досліджень.
5. ПРН 12 Обґрунтовувати методологію та висновки власного дослідження.
6. ПРН 22 Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування завдань спеціальності, відтворювати факти (дати, події, принципи й закономірності суспільного розвитку), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами, робити висновки, аргументувати свої думки.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. *Теоретико-методологічні засади дослідження сучасних політичних практик*

Тема 1. Проблема практик у соціології.

Поняття практики у суспільствознавстві. Інтерпретації поняття «соціальні практики» у сучасній соціологічній теорії. Діалектика формальних та неформальних аспектів соціальної організації. Соціальні практики та соціальні інститути. Актуальність дослідження неформальної сторони суспільно-політичних відносин. Роль неформальних практик у політичному розвитку пострадянських суспільств. Функціональність неформальних практик. Негативні наслідки неформальних практик для функціонування та розвитку політичної сфери суспільства.

Тема 2. Теорії соціального капіталу

Значення концепцій соціального капіталу для дослідження сучасних політичних практик. Поняття капіталу в сучасній соціології. Властивості, стани та форми капіталу. Поняття соціального капіталу. Основні підходи до розуміння природи соціального капіталу. Груповий соціальний капітал. Концепції Р. Патнема та Ф. Фукуями. Індивідуальний соціальний капітал. Інтерпретації П. Бурд'є та Дж. Коулмана. Функції соціального капіталу. Проблема негативного соціального капіталу. Зв'язок соціального капіталу з соціальними мережами.

Тема 3. Поняття соціальних мереж та мережевий підхід в соціології

Поширення мережевих процесів та структур у сучасному світі. Концепція сітьового суспільства М. Кастельса. Поняття соціальної мережі. Реальні та номінальні соціальні мережі. Значення соціальних мереж для реалізації неформальних практик. Мережевий аналіз в соціології. Основні поняття, принципи та можливості в дослідженні соціально-політичних процесів. Соціальні мережі у політичних процесах. Вертикальні та горизонтальні політичні мережі. Феномен нетократії. Поняття елітних мереж. Формування елітних мереж в структурі радянської номенклатурної еліти. Роль елітних мереж у процесах трансформації політичних еліт у пострадянському суспільстві.

Розділ 2. *Реальні політичні практики в пострадянських суспільствах*

Тема 1. Патрон-клієнтелізм: сутність, прояви, дослідження

Сутність поняття патрон-клієнтелізм та його основні особливості: персоналізація, статусна асиметрія, взаємний інтерес, солідарність. Походження патрон-клієнтельних відносин. Зв'язок з родинними відносинами. Квазісімейність. Спорідненість патрон-клієнтелізму та первісних форм публічної влади. Історичний розвиток патрон-клієнтелізму. Класична форма патрон-клієнтельних відносин в античному суспільстві. Феодальний тип патрон-клієнтелізму доби

Середньовіччя. Східний та західний вектори розвитку патрон-клієнтельних відносин. Патрон-клієнтелізм у суспільствах сучасного типу. Патрон-клієнтелізм у пострадянських суспільствах. Феномен політичних кланів. Концепція неопатрімоніалізму. Наслідки для політичного розвитку. Патерналізм як модель відносин між державою та громадянами та як соціальна установка. Прояви установок на патерналізм у політичній культурі українського суспільства. Причини патерналізму в українському суспільстві: культурно-історичні, політичні, економічні, соціальні. Структурні та ціннісні чинники патерналістських установок.

Тема 2. Політична корупція: передумови виникнення та наслідки

Історичне коріння та сутність феномену корупції. Типові прояви та форми корупції. Методичні проблеми визначення та дослідження корупції. Основні підходи до дослідження корупції: традиційний, ревізійний, економічний. Чинники корупції та її наслідки в економічній, політичній та соціальній сферах. Методи боротьби з корупцією. Діяльність міжнародних організацій щодо протидії корупції. Політична корупція, її основні суб'єкти, цілі та сфери прояву. Електоральна корупція. Основні заходи щодо протидії політичній корупції. «Боротьба з корупцією» як політична технологія. Соціологічні дослідження політичної корупції в Україні.

Тема 3. Групи інтересів в політиці та проблема лобізму

Поняття „групи інтересів” та „групи тиску”. Місце у політичному процесі. Типологія груп інтересів. Функції груп інтересів у політичній системі. Поняття лобізму. Походження та історична еволюція лобізму. Передумови існування сучасного лобізму. Суспільне значення лобізму. Типи лобізму. Тіньовий, публічний, інституціональний лобізм. Критерії відкритості лобізму. Рівні лобістської діяльності. Форми та методи лобізму. Проблеми лобізму в умовах сучасного українського суспільства.

Розділ 3. Особливості прояву громадських практик

Тема 1. Активізм та громадянська участь

Поняття та форми громадської участі. Поняття та функції громадських організацій. Активне членство у громадських організаціях та об'єднаннях. Роль громадянської участі у неконсолідованих демократіях. Громадські організації та громадянські практики в Україні. Стан і динаміка розвитку громадських організацій в Україні. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства в Україні у 2018 році. Взаємодія громадських організацій, влади та бізнесу у вирішенні суспільних проблем.

Тема 2. Практики політичної комунікації громадян з органами влади

Механізми прямої комунікації громадян з органами влади. Звернення громадян. Електронні петиції. Громадські ради. Консультації з громадськістю. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади. Місцева ініціатива. Місцевий референдум. Громадські слухання. Практики електронної демократії.

Тема 3. Протестні практики

Механізми соціальної мобілізації на протестні дії. Кооперація в малих та великих групах – особливості координації та стимулювання. Типові лінії поведінки учасників акцій протесту. Аналіз прибутків та витрат для прогнозування участі індивіда у колективній дії з точки зору теорії раціонального вибору. Цикли та сценарії сучасних революцій. Організаційні, ідеологічні та стратегічні елементи революційних дій. Революційні рухи та способи мобілізації населення на революційні дії. Конструювання революційної ідентичності. Передбачення революцій.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1 Теоретико-методологічні засади дослідження неформальних практик у політиці												
Тема 1. Проблема практик в соціології	14	4	4			6	19	2	2			15
Тема 2. Теорії соціального капіталу	14	4	4			6	12	1	1			10
Тема 3. Поняття соціальних мереж та мережевий аналіз в соціології	7	2	2			3	12	1	1			10
Разом за Розділом 1	35	10	10			15	43	4	4			35
Розділ 2 Неформальні політичні практики в пострадянських суспільствах												
Тема 1. Патрон-клієнтелізм: сутність, прояви, дослідження	14	4	4			6	12	1	1			10
Тема 2. Політична корупція: передумови виникнення та наслідки	14	4	4			6	12	1	1			10
Тема 3. Групи інтересів в політиці та проблема лобізму	7	2	2			3	7	1	1			5
Разом за Розділом 2	35	10	10			15	31	3	3			25
Розділ 3 Особливості прояву громадських практик												
Тема 1. Активізм та громадянська участь	7	2	2			3	7	1	1			5
Тема 2. Практики політичної комунікації громадян з органами влади	14	4	4			6	12	1	1			10
Тема 3. Протестні практики	14	4	4			6	12	1	1			10
Разом за Розділом 3	35	10	10			15	31	3	3			25
<i>Аналітичний огляд</i>	10				10		10				10	
<i>Контрольна робота</i>	5				5		5				5	
Усього годин	120	30	30		15	45	120	10	10		15	85

4. Теми семінарських (практичних, лабораторних) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Проблема практик в соціології	4	2
2	Теорії соціального капіталу	4	1
3	Поняття соціальних мереж та мережевий аналіз в соціології	2	1
4	Патрон-клієнтелізм: сутність, прояви, дослідження	4	1
5	Політична корупція: передумови виникнення та наслідки	4	1
6	Групи інтересів в політиці та проблема лобізму	2	1
7	Активізм та громадянська участь	2	1
8	Практики політичної комунікації громадян з органами влади	4	1
9	Протестні практики	4	1
	Разом	30	10

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Підготовка завдань до семінарських занять	30	10
	Опрацювання навчального матеріалу	15	75
2	Аналітичний огляд	10	10
3	Аналітична записка	5	5
	Разом	60	100

6. Індивідуальні завдання

1. Аналітичний огляд категоріального апарату дослідження практик у політиці

Необхідно обрати одне поняття, що має відношення до дослідження неформальних практик в політиці та обґрунтувати цей вибір. Далі потрібно навести та проаналізувати не менше трьох визначень обраного поняття, після чого обґрунтувати найбільш прийнятне в контексті дослідження неформальних практик в політиці або сформулювати власне визначення. Окрім того необхідно розкрити співвідношення даного поняття із суміжними. Після визначення поняття потрібно розробити систему показників, за допомогою яких можна вивчати даний феномен на емпіричному рівні.

2. Контрольна робота «Аналітична записка»

Підготуйте аналітичну записку, присвячену одній з наступних тем:

- 1) прояви, масштаби, чинники політичної корупції в українській політиці;
- 2) прояви та соціальні наслідки функціонування мережевих структур в українській політиці;
- 3) проблеми та перспективи інституціоналізації лобізму в українському суспільстві.

Аналіз має ґрунтуватися на даних статистики, соціологічних досліджень, документальних свідченнях. Бажано виявити тенденції та окреслити перспективи, дати прогноз та рекомендації органам влади.

7. Методи навчання

Лекції, презентації, групові дискусії, критичний аналіз наукової літератури, групові та індивідуальні творчі завдання, практичні науково-дослідні завдання

8. Методи контролю

Виступи, участь у дискусіях на семінарських заняттях, аналітичний огляд, контрольна робота, підсумковий контроль (екзамен)

9. Схема нарахування балів

Поточне тестування та самостійна робота									Аналітичний огляд	Аналітична записка	Разом	Екзамен	Сума
Розділ 1			Розділ 2			Розділ 3							
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9					
4	4	2	4	4	2	2	4	4	15	15	60	40	100

Критерії оцінювання навчальних досягнень

Виступи, участь в дискусіях на семінарських заняттях

Всього заплановано 15 семінарських занять. Кожне заняття оцінюється у 2 бали. Разом за семінари можна отримати максимум 30 балів.

За кожною темою семінарських занять запропоновані завдання та питання для обговорення. Робота під час семінарського заняття, підготовка та участь у дискусіях оцінюється за наступною шкалою:

0 – Відсутність або повна пасивність на занятті.

0,5 – Окремі репліки, коментарі, несуттєві та/або помилкові доповнення.

1 – Слушні, суттєві, ґрунтовні доповнення при епізодичному включенні у роботу.

1,5 - Активна участь у дискусіях протягом усього заняття, проте слабка підготовка, наявність суттєвих помилок у відповідях.

2 - Активна робота протягом усього заняття, висока якість підготовки (відповіді повні, логічні, ґрунтовні).

Альтернативною формою роботи за темами семінарських занять є виконання завдань для самостійної роботи, що дозволяється у випадку відсутності на семінарі з поважних причин, змін у індивідуальному плані студента, переводі навчання у дистанційну форму. Максимальна оцінка за виконання одного завдання також складає 2 бали.

Критерії оцінювання завдань для самостійної роботи:

1. Повнота розкриття питань – 0,5 бала

2. Самостійність, логічність, послідовність суджень та висновків – 0,5 бала

3. Глибина аналізу рекомендованої літератури та вміння її критично осмислювати – 0,5 бала

4. Наявність власних оригінальних думок – 0,5 бала

Аналітичний огляд

Максимальна оцінка 15 балів.

Критерії оцінювання:

1. Повнота розкриття питань – 5 балів

2. Самостійність, логічність, послідовність суджень та висновків – 5 балів

3. Глибина аналізу матеріалу та вміння його критично осмислювати - 5 балів

Аналітична записка

Максимальна оцінка 15 балів.

Критерії оцінювання:

1. Повнота розкриття питань – 5 балів
2. Самостійність, логічність, послідовність суджень та висновків – 5 балів
3. Глибина аналізу матеріалу та вміння його критично осмислювати - 5 балів

Підсумковий контроль (екзамен)

Загальна сума балів за екзаменаційну роботу – 40

Кожен білет містить три питання. Кожне питання оцінюється із максимуму 40 балів.

Підсумкова екзаменаційна оцінка розраховується як середнє арифметичне від суми балів за трьома питаннями.

Відповідь на питання оцінюється за наступними критеріями:

1. Повнота та правильність відповіді – 10 балів
2. Чіткість, логічність, послідовність викладу думки – 10 балів
3. Демонстрація знання рекомендованої літератури, вміння її критично осмислювати – 5 балів
4. Наявність аргументованих висновків – 5 балів
5. Самостійність та оригінальність суджень – 5 балів
6. Здатність пов'язати теоретичні знання з практичними проблемами на конкретних прикладах – 5 балів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для екзамену
90 – 100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

10. Рекомендована література

Основна література

1. Афанасьев М. Н. Клиентелизм и российская государственность / М. Н. Афанасьев. – 2-е изд., доп. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 298 с.
2. Ашин Г. Социология политики. Сравнительный анализ американских и российских политических реалий / Г. Ашин, С. Кравченко, Э. Лозанский. – М.: Экзамен. – 2001.
3. Куда идет Россия?.. Формальные институты и реальные практики / Под общ. ред. Т. И. Заславской. — М.: МВШСЭН, 2002.
4. Політична корупція перехідної доби / За ред. С. Коткіна та А. Шайо. – К.: 2004. – 440 с.

Допоміжна література

1. Афанасьев М. Клиентела в России: вчера и сегодня // Полис. 1994. №1.
2. Афанасьев М. Клиентелизм: историко-социологический очерк // Полис. 1996. №4.
3. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – № 5. – С. 60–75.
4. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації // Політичний менеджмент. - 2005. - №4. - С.50-62
5. Гельман В.Я. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике// Политические исследования, 2003, №4
6. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посіб. / Купрій В., Паливода Л. – К.: Макрос, 2011. – 200 с
7. Гугнин Э., Чепак В. Феномен социального капитала // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2001.-№1.
8. Даугавет А.Б. Неформальные практики российской элиты // Политические исследования, 2003, №4
9. Дезер М. "Неформальные отношения": как с ними быть? // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. 2003. № 1 (67). С. 45-52.
10. Демкив О. (Львов) Социальный капитал: теоретические основания исследования и операциональные параметры // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004.-№4. - С. 99-112
11. Зоткін А. Патерналізм в українському суспільстві / А. Зоткін // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : Аналітичні матеріали / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. — К. : Інститут соціології НАН України, 2011. — Том 1. — С. 236–244.
12. Колоколова М. О. Патерналізм у політичній свідомості українців: характерні прояви та ймовірні причини / Колоколова Марія Олександрівна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – № 1122. — 2014. — С. 59–66.
13. Колоколова М. О. Установки на патерналізм та самоорганізацію в українському суспільстві : ціннісний аспект / Колоколова Марія Олександрівна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи». — № 1148. — 2015. — С. 114–118.
14. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность, 2001, №3, с.122-139
15. Крыштановская О.В. Нелегальные структуры в России // Социологические исследования. 1995. № 8. С. 94-106.
16. Куценко О. Наследие государственного социализма в политической культуре украинского общества / О. Куценко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2012. — № 993. — С. 79–88.
17. Лапин Н.И. Ценности, группы интересов и трансформация российского общества // Социологические исследования. 1997. № 3. С. 14-24.
18. Левада Ю.А. Человек в корруптивном пространстве. Размышления на материале и на полях исследования // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2000. № 5 (49). С. 7-14.
19. Макаренко В.П. Групповые интересы и властно-управленческий аппарат: к методологии исследования // Социологические исследования. 1996. № 11. С. 120-128.
20. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях // Политические исследования, 2002, №1, с.6-17, 2002, №2, с.20-30
21. Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі. К.: 2004. - 328 с.

22. Мюллер, Я.-В. Что такое популизм? [Текст] / пер. с англ. А. Архиповой; под науч. ред. А. Смирнова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. — 144 с.
23. Мясников С. А. К измерению политического патернализма: предложение методики и результаты её применения [Электронный ресурс] / С. А. Мясников, А. Н. Ротмистров. — Режим доступа: http://www.hse.ru/pubs/lib/data/access/ticket/1392770837fdd83f7e09ac15814c0f58d3eb12a58b/K_izmereniyu_politicheskogo_paternalizma_1.pdf
24. Політична корупція перехідної доби / За ред. С. Коткіна та А. Шайо. - К.: 2004. - 440 с.
25. Патнам Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки / Роберт Патнам // Незалежний культурологічний часопис, 2001. — № 21. — С.30-46.
26. Патнам Р. Д. Творення демократії : Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті ; [пер. з англ. В. Ющенко]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 302 с.
27. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвергенция // Общественные науки и современность, 2003, №2
28. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: досвід теоретико-прикладного дослідження / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства. - 2011. - Вип. 3. - С. 52-62. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2011_3_6
29. Резнік О. Громадянські практики: поняття, структура та форми прояву / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. — К.: ІС НАН України, 2009. — Вип. 1 (12). — С. 242-255.
30. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : Аналітичні матеріали / [за ред. В.Ворони, М.Шульги]. — К. : Інститут соціології НАН України, 2011. — Том 1. — 576 с. — С. 216–224.
31. Резнік О. С. Практики контактування українських громадян з установами та організаціями / Резнік О. С. // Український соціум. — 2008. — №2. — С. 51–62.
32. Степаненко В. Социальный капитал в социологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004.-№4. - С.99-112
33. Стрельникова Л.В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов // Общественные науки и современность, 2003, №2
34. Сусак В. И. Патернализм / Виктор Сусак // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2007. — №3. — С. 78–94.
35. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні [Текст]: посіб. – К.: Ленвіт, 2012. – 64 с.
36. Форми та методи залучення громадськості: навч. посіб. / за ред. В.Артеменка. – К.: ІКЦ «Леста», 2007. – 248 с.
37. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фукуяма Ф. – М., 2008. – 730 с.
38. Чирикова А.Е. Исполнительная власть в регионах: правила игры формальные и неформальные // Общественные науки и современность. 2004. N 3. С. 71-80.
39. Чураков А.Н. Анализ социальных сетей // Социологические исследования. — 2001.-№1. - с.109-121.
40. Шихирев П.Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход // Общественные науки и современность, 2003, №2
41. Шушкова Н. В. Социология современного патернализма / Н. В. Шушкова. — Вашингтон : РусГенПроект, 2010. — 294 с.
42. Шушкова Н. В. Социология современного патернализма / Н. В. Шушкова. — Вашингтон : РусГенПроект, 2010. — 294 с.
43. Crouch C. Post-Democracy and Populism // Rethinking Democracy. – Vol. 90, Issue S1. – January 2019. – Pp. 124-137.

44. Gert B. Paternalistic Behavior / Bernard Gert, Charles M. Culver // Philosophy and Public Affairs. — 1976. — Vol. 6. — №1. — P. 45–57.
45. Green D. The Power of Advocacy. In book: How change happens. Oxford Scholarship Online, 2016. Режим доступу: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198785392.001.0001/acprof-9780198785392-chapter-14>
46. Grill K. Paternalism [Electronic resource] / K. Grill // Encyclopedia of Applied Ethics / Ruth Chadwick (ed.), Academic Press (2011). — Access to the journal: <http://philpapers.org/rec/GRIP-6>
47. Khutkyy D. Electronic Democracy Boom in Ukraine. In book: IWM Junior Visiting Fellows' Conferences. Vol. 36. Political Order in Changing Societies., Publisher: IWM
48. Oxford Handbook of Populism. Rovira Kaltwasser, Cristobal, Taggart, Paul, Ochoa Espejo, Paulina and Ostiguy, Pierre (eds.). Oxford University Press, Oxford, 2017. — 632 p.
49. Public Awareness Campaigns. The University of Minnesota, 2015. — 50 p. Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/7432/6da820ae48d452f08754e8b7d3cef0de969d.pdf>

11. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Довідники про сучасну Україну <http://www.vlada.kiev.ua/>
2. Політики України <http://homopoliticus.com/>
3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>
4. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова www.razumkov.org.ua/